

Кудрявцева Н. С.

ЛІНГВІСТИЧНА ВІДНОСНІСТЬ І ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ: ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ ПІДХІД

К. : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2017. — 460 с.

Вступ людства до нового, третього, тисячоліття позначений не лише новими винаходами, досягненнями та відкриттями, а й прагненням науковців вийти на новий рівень розуміння й осягнення світу і місця в ньому людини, що нерозривно пов'язано з мовою. Посилення уваги дослідників до когнітивних процесів концептуалізації та категоризації, особливо з огляду на проблеми міжкультурної комунікації, природним чином змушує науковців по-новому підходити до проблеми мовного релятивізму, запропонованого Сепіром — Ворфом. Намагання дослідників відійти від аксіом ортодоксального мовознавства, переосмислюючи сміливі і проникливі ідеї В. фон Гумбольдта, Е. Сепіра та Б. Ворфа, знаменують загальнопарадигмальний зсув науки в бік загального екологізму буття (Ф. Капра). Цілковито суголосною з наведеними міркуваннями є праця Н. С. Кудрявцевої, у якій раціоналістичний скептицизм до теорії мовної відносності поступається вдумливому аналізу емпіричних даних та роздумам над питаннями загальнонаукового та методологічного характеру.

Ідея про вплив мови на мислення, відома з часів Платона й Арістотеля, належить до тих проблем, які розглядаються сьогодні в межах теорії мови, але за характером і масштабом відповідних досліджень є значущими як для всього широкого спектра мовознавчих дисциплін, так і для гуманітарної науки в цілому. Відома в сучасному мовознавстві як мовна відносність, або гіпотеза Сепіра — Ворфа, ідея про те, що мова впливає на спосіб нашого мислення, виразно окреслилася на вітчизняній науковій ниві ще в XIX ст., коли видатний український дослідник О. О. Потебня розвинув учення про мову як про «умову

прогресу народів» і визнав кожную мову особливим, індивідуальним шляхом до істини. Ствердивши, що категорії науки й філософії виростають з розумових досягнень, відбитих у системах природних мов, О. О. Потебня випередив думку Б. Ворфа про мовну зумовленість розумового світу людини, а також висловлену американським лінгвістом ідею про те, що математика, символічна логіка й філософія — це всього лише особливі відгалуження природних мов. Наголошуючи на психологічній сутності мови, О. О. Потебня визнавав мову доступним спостереженню відображенням психологічних переживань людини, що привело до виділення ним у слові особливої внутрішньої форми, тобто психологічно научного уявлення про об'єкт, позначуваний словом, саме в тому аспекті, який здійснює на людину найсильніший емоційний вплив. Інтерес і увага до цих аспектів взаємозв'язку мови й мислення великою мірою властиві сучасній когнітивній лінгвістиці з її ставленням до мови як до засобу об'єктивації ментального світу людини та кодування її знання про зовнішній світ. Водночас відповідне бачення мовної семантики істотне й потрібне не лише для лінгвістики, а й для теорії і практики перекладу, адже дозволяє враховувати ті відмінності між оригіналом і його іншомовним відтворенням, що визначаються так званими мовнозалежними особливостями світосприйняття.

Оцінюючи працю Н. С. Кудрявцевої у світлі зазначеного вище, можемо стверджувати, що об'єкт її розвідки цілком відповідає актуальним завданням дослідження мови, а також є відчутним внеском у розроблення принципів адекватного перекладу з однієї мови на іншу. Передусім це стосується вивчення

здіяних до аналізу індоєвропейських мов (давньоіндійської, грецької, латинської, англійської, німецької, української, російської та принагідно також деяких інших). Рецензована монографія є першим у вітчизняному мовознавстві системним аналізом дії принципу мовної відносності на рівні дискурсу взагалі і філософського дискурсу зокрема. Як відомо, крім суто номінативних, філософська термінологія виконує також і пізнавальні функції, виступаючи джерелом певного світоглядного знання. Дуже вдало характер цієї термінології розкривається вже самою обкладинкою монографії із зображенням різномовних позначень філософських категорій онтології: простору, часу, причини і руху.

Обираючи одиниці з метою мовно/культурно-специфічного висвітлення, авторка виходила передусім з їх відношення до базового, а отже, такого, що сприймається як універсальний, рівня людського досвіду. Як відомо, найуспішніші сучасні релятивістські проекти були здійснені саме в доменах простору й часу, до яких долучаються вже достатньо розроблені домени руху і причинно-наслідкових зв'язків. Природно, що відповідні категорії є настільки базовими і для філософських досліджень, що будь-яка метафізична концепція очікувано міститиме їх. Ще одним важливим чинником вибору стало відзначене в попередніх розвідках збереження філософськими термінами своїх генетичних зв'язків, завдяки чому для лексики з філософсько-категоріальним значенням не є характерною втрата своєї морфемно-семантичної внутрішньої форми. Саме тому така лексика, з одного боку, може бути об'єктом онтологічної етимології, сутність якої, за В. М. Топоровим, полягає в установленні прямої залежності між структурою семантичної парадигми слова і правилами синтагматичного розгортання цієї структури у відповідному тексті. З другого боку, ця лексика уможливує вихід на дискурсивний рівень відносності через розгляд відповідних позначень як репрезентантів мовно-специфічних абстрактних понять, що зумовлюють зміст відповідних концепцій та особливим чином формують дотичний онтологічний дискурс. Нарешті, вирішальним при

вдборі з низки синонімічних одиниць стало набуття тим чи іншим словом термінологічної функції власне у філософському дискурсі, що особливо важливо при перекладі іншими мовами, адже вимагає розуміння того, чому в оригіналі використовується саме це слово, а не будь-яке інше, і якою мірою можливо його відтворити на іншому мовному тлі.

Крім ключової онтологічної термінології аналізованих мов (дінд. *ākāśāḥ*, *dīk*, *rajaḥ*, гр. *χώρα* (*χώρα*), лат. *spatium*, англ. *space*, нім. *Raum*, укр. *простір*, рос. *пространство*; дінд. *kālah*, гр. *χρόνος*, лат. *tempus*, англ. *time*, нім. *Zeit*, укр. *час*, рос. *время*; дінд. *gatiḥ*, гр. *κίνησις*, лат. *motus*, англ. *motion*, нім. *Bewegung*, укр. *рух*, рос. *движение*; дінд. *hetū*, гр. *αἰτία*, лат. *causa*, англ. *cause*, нім. *Ursache*, укр., рос. *причина*), Н. С. Кудрявцева залучила до розгляду релевантні семасіологічні паралелі (дінд. *lōkāḥ*, *ulōkāḥ* «місце, простір», гр. *χᾶος* «місце, місцевість», гр. *σφαῖρος* «єдиний сферичний простір»; гр. *τόπος* «місце; місцевість, область, країна; простір», гр. *καιρός* «належна пора, зручний момент; час», англ. *time* «час, визначений час»; дінд. *hetūta*, *hetūtvā* «причинність», гр. *αἶσα* «частина; доля; причина», нім. *Sache* «річ, справа»), а також синонімічні одиниці, які, однак, виявляють зв'язок з відмінними структурами на поняттєвому рівні (лат. *locus* «місце; місцевість»; дінд. *velā* «проміжок часу; час», укр. *верем'я* «погода; гарна погода»; гр. *φορά* «переміщення»). Це дозволило зробити належне фактографічне обґрунтування запропонованих авторкою ментальних структур, відтворених на основі внутрішньої форми розглянутих термінів.

Концептуальний аналіз внутрішньої форми термінів у контексті історико-етимологічних гнізд із застосуванням теорії лексичних концептів і когнітивних моделей (ЛККМ) В. Еванса (2004, 2005, 2009) ґрунтується на засадничому для когнітивної лінгвістики розумінні системи значень багатозначного слова як радіальної поняттєвої категорії. Запропонувавши розглядати слова як радіальні категорії, Дж. Лакофф надав таке їх розуміння, згідно з яким окремі значення слова, тобто лексичні

концепти, організуються навколо одного — центрального, або прототипного, значення. У той час як лексичний концепт є компонентом мовного значення, когнітивна модель, до якої інтегруються взаємопов'язані лексичні концепти, виявляється елементом поняттєвої системи і репрезентує засіб моделювання структур поняттєвого рівня. Форми відкритого класу, якими є розглянуті в монографії терміни, окрім кодування мовного значення, також слугують «місцями доступу» (access sites) до пов'язаних з ними концептуальних структур і опосередковують завдяки асоційованим з цими формами лексичним концептам взаємодію між мовною і поняттєвою системами. Отже, ключовим для рецензованої праці є розуміння значення, сформульоване С. А. Жаботинською: «значення є тим концептом, що виражається за допомогою знаків мови»¹.

Важливість історико-етимологічних гнізд як об'єкта когнітивно орієнтованих досліджень внутрішньої форми слів відзначала Т. О. Черниш, яка вказала на можливість використання таких гнізд як підґрунтя для реконструкції фрагмента мовної картини світу. Тому цілком виправданим є застосування Н. С. Кудрявцевою діахронічного підходу з метою відтворення лінгвокультурної специфіки відповідних філософських картин світу. Оцінюючи те, як авторка розв'язує завдання встановлення та концептуального аналізу історико-генетичних гнізд, слід відзначити її фахову ерудицію та ґрунтовну обізнаність з принципами когнітивного підходу до мови, що стало запорукою успішного застосування нею обраної методики когнітивного моделювання для з'ясування мовно-специфічних особливостей концептуалізації. Крім цього, у методологічному плані позитивне враження справляє врахування і ретельне вивчення конкретно-мовних філософських контекстів, а також, що особливо важливо для перекладу,

фокусування на пов'язаній з терміном концептуальній структурі, а не на мотиваційній ознаці, яку майже неможливо відтворити іншою мовою. Слід відзначити й усвідомлення Н. С. Кудрявцевою кореляції мовних і культурних впливів, адже це не дозволяє з упевненістю визначити, що саме — мова чи культура — стає визначальним чинником специфічних особливостей концептуалізації. Це дає підставу оцінювати зроблені нею висновки як цілком суголосні з результатами останніх релятивістських досліджень, які тяжіють до пов'язання суто мовних і культурних особливостей, що формують когнітивний стиль носіїв різних мов.

Нарешті, варто згадати й те, що рецензована монографія продовжує і творчо розвиває кілька конкретних напрямів вітчизняних порівняльно-історичних розвідок індоєвропейських мов: це насамперед історико-етимологічне дослідження генези філософської термінології, здійснене Т. А. Харитоновою, а також засади того варіанта гніздового підходу до вивчення лексики споріднених мов, який, починаючи з другої половини 60-х років ХХ ст., розвивав у своїх працях (включаючи «Етимологічний словник української мови») О. С. Мельничук, а разом з ним — В. Т. Коломієць і пізніше Т. О. Черниш.

Рецензована монографія свідчить про важливість зв'язку між теоретичною лінгвістикою і практикою перекладу. Власний досвід авторки в галузі перекладу філософської літератури дозволив їй сформулювати унікальний погляд на сутність порушених у праці проблем. Звідси й залучення матеріалу, пов'язаного з перекладними еквівалентами філософської термінології, і вдале поєднання двох аспектів у здійсненому нею дослідженні — когнітивно-релятивістського і транслятологічного.

Підсумовуючи, зауважимо, що книжка, без сумніву, стане в пригоді фахівцям із загального мовознавства, когнітивної лінгвістики, перекладознавства, усім, хто цікавиться філософією, а також функціонуванням мови як посередника між людиною і світом.

В. УЩИНА
(Луцьк)

¹ Жаботинская С. А. Концепт/домен: матричная и сетевая модели // Культура народов Причерноморья.— Симферополь, 2009. — Т. 1. №168. — С. 254.